BOZOR IQTISODIYOTIDA ISTE'MOL, JAMG'ARMA VA INVESTITSIYALAR O'RTASIDAGI O'ZARO BOG'LIQLIK TAHLILI

Yuldasheva Dilnoza Bekmurodovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti"O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasi mudiri
filologiya fanlaribo'yichafalsafa (PhD) doktori, dotsent
dilyuldasheva83@gmail.com

Pulatov Doniyor Maxmudovich
"Iqtisodiyot" fakulteti 1-kurs talabasi
Samarqandiqtisodiyot va servis institute
Instagramdony07@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.20018672

Annotatsiya: Ushbu maqolada makroiqtisodiy tizimning asosiy elementlari hisoblangan iste'mol, jamg'arma va investitsiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. Ularning yalpi talabni shakllantirish hamda iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi roli ko'rib chiqiladi. Daromad, foiz stavkalari va iqtisodiy subyektlarning kutilmalari ularning xatti-harakatlariga qanday ta'sir ko'rsatishi alohida yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy sharoitlar, jumladan raqamlashtirish jarayoni va iste'mol modelining o'zgarishi ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida ushbu omillar o'rtasidagi muvozanat iqtisodiy barqarorlik va barqaror rivojlanishning muhim sharti ekani aniqlanadi.
Kalit so'zlar: iste'mol, jamg'arma, investitsiya, yalpi talab, iqtisodiy o'sish, makroiqtisodiy barqarorlik

Аннотация: В данной статье анализируется взаимосвязь между потреблением, сбережениями и инвестициями, которые являются основными элементами макроэкономической системы. Рассматривается их роль в формировании совокупного спроса и обеспечении экономического роста. Особое внимание уделяется влиянию доходов, процентных ставок и ожиданий экономических субъектов на их поведение. Также анализируются современные условия, включая процессы цифровизации и изменения моделей потребления. В результате исследования установлено, что баланс между этими факторами является важным условием экономической стабильности и устойчивого развития.
Ключевые слова: потребление, сбережения, инвестиции, совокупный спрос, экономический рост, макроэкономическая стабильность.

Abstract: This article analyzes the relationship between consumption, savings, and investment, which are the main elements of the macroeconomic system. Their role in shaping aggregate demand and ensuring economic growth is examined. Particular attention is given to how income, interest rates, and expectations of economic agents influence their behavior. The study also considers modern conditions, including digitalization processes and changes in consumption patterns. The results show that a balance between these factors is a key condition for economic stability and sustainable development.
Keywords: consumption, savings, investment, aggregate demand, economic growth, macroeconomic stability.

Kirish: Iste'mol, jamg'arma va investitsiyalar makroiqtisodiy jarayonlarning asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Ular daromadning taqsimlanish mexanizmini belgilaydi, ya'ni daromadning qanchasi joriy iste'molga, qanchasi esa kelajak uchun jamg'arishga yo'naltirilishini aniqlaydi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy tizimning barqarorligi va rivojlanish sur'atlariga ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy iqtisodiyotda kuzatilayotgan beqarorlik, raqamlashtirish jarayonining jadallashuvi, shuningdek, iqtisodiy subyektlarning xulq-atvoridagi o'zgarishlar bilan

izohlanadi. Bunday sharoitda iste'mol va jamg'arma nisbatini hamda jamg'armalarning investitsiyalarga aylanish samaradorligini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi — iste'mol, jamg'arma va investitsiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik qonuniyatlarini aniqlash va ularning makroiqtisodiy rivojlanishga ta'sirini baholashdan iborat.

Shu bilan birga, makroiqtisodiy tahlilda Keynscha yondashuv va klassik nazariyalarning o'rni hamon yuqoriligicha qolmoqda, chunki ular iste'mol funksiyasining psixologik asoslarini tushunishga yordam beradi. Mazkur tadqiqotda aholining real daromadlari va iste'mol moyilligi o'rtasidagi dinamik aloqadorlikka alohida e'tibor qaratiladi. Investitsiyalar esa iqtisodiyotning drayveri sifatida nafaqat kapitalni ko'paytirish, balki innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish vazifasini ham bajaradi.

Bundan tashqari, jamg'armalarning "transformatsiya mexanizmi", ya'ni bank-moliya tizimi orqali investitsiyalarga aylanish jarayonidagi to'siqlar va imkoniyatlar tahlil qilinadi. Davlatning fiskal va monetar siyosati ushbu uchlik o'rtasidagi muvozanatni saqlashda hal qiluvchi rol o'ynashi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot doirasida mamlakatimiz iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyatlari, xususan, investitsion muhitni yaxshilash va aholi jamg'armalarini faollashtirish masalalari ilmiy asoslanadi. Yakuniy xulosalar barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun iste'mol talabi va investitsion faollikni optimallashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berishga xizmat qiladi. Mazkur ishning natijalari makroiqtisodiy prognozlash va strategik rejalashtirish jarayonlarida foydali manba bo'lishi kutilmoqda.

Adabiyotlar sharhi: Klassik va keynsiy iqtisodiy nazariyalarda iste'mol, jamg'arma va investitsiyalar o'zaro bog'liq kategoriyalar sifatida qaraladi. Ayniqsa, iste'mol daromadga bog'liq bo'lib, bu bog'liqlik makroiqtisodiy muvozanatni belgilaydi.

Keyinchalik bu yondashuvlar asosida multiplikator nazariyasi shakllandi, unga ko'ra investitsiyalar yalpi daromadni bir necha barobar oshirishi mumkin.

Zamonaviy tadqiqotlarda esa quyidagi omillar muhim deb hisoblanadi:

1) Noaniqlik va risk
2) Iqtisodiy kutilmalar
3) Institutsional muhit
4) Insonning psixologik xususiyatlari

Shuningdek, raqamli texnologiyalar iste'mol va investitsiya jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Klassik iqtisodchilar jamg'armaning asosiy omili sifatida foiz stavkasini ko'rsatishsa-da, **J.M. Keyns** o'zining "Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi" asarida asosiy urg'uni joriy daromad darajasiga qaratgan. U "psixologik qonun" tushunchasini kiritib, daromad oshishi bilan iste'mol ham oshishi, lekin bu o'sish daromad o'sishidan sekinroq bo'lishini isbotlagan. Milton Fridmenning "Doimiy daromad gipotezasi" va Franko Modilyanining "Hayotiy sikl nazariyasi" esa iste'mol qarorlari nafaqat bugungi daromadga, balki insonning butun umri davomidagi kutilmalariga bog'liqligini ko'rsatib berdi.

Zamonaviy tahlillarda investitsiyalarning multiplikator effekti bilan bir qatorda, akselerator tamoyili ham faol o'rganilmoqda, bu esa ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi va talab o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi. Shuningdek, Robert Lukas boshchiligidagi "ratsional kutilmalar" maktabi vakillari iste'molchilar va investorlar davlatning iqtisodiy siyosatidagi o'zgarishlarni oldindan sezishini va o'z xulq-atvorini shunga mos ravishda o'zgartirishini ta'kidlaydilar. Bugungi kunda xulq-atvor iqtisodiyoti (behavioral economics) doirasida insonlarning jamg'arishga moyilligini belgilovchi kognitiv va hissiy omillar alohida tadqiqot ob'ektiga aylangan.

Bundan tashqari, asimmetrik axborot sharoitida moliya bozorlarining ishlashi va bu jarayonning jamg'armalarni samarali investitsiyalarga aylantirishdagi roli xorijiy olimlar ishlarida keng yoritilgan. Raqamli moliya instrumentlari va "fintech" sohasining rivojlanishi an'anaviy jamg'arish tushunchasini o'zgartirib, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish orqali investitsiyalarning ochiqligini ta'minlamoqda. Institutsional iqtisodiyot nuqtayi nazaridan esa, xususiy mulk huquqining himoyalanganligi va qonun ustuvorligi investitsion faollikni belgilovchi eng muhim shartlar sifatida e'tirof etiladi. Mazkur nazariy

qarashlar iqtisodiyotdagi iste'mol talabini rag'batlantirish va investitsion jozibadorlikni oshirish strategiyalarini ishlab chiqishda poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Metodologiya: Mazkur tadqiqot analitik xarakterga ega bo'lib, quyidagi usullarga asoslanadi:

1) Tizimli tahlil
2) Solishtirma tahlil
3) Ilmiy manbalarni umumlashtirish
4) Mantiqiy modellashtirish

Shuningdek, strukturaviy-funksional yondashuv qo'llanilib, har bir iqtisodiy kategoriya roli aniqlangan.

Tadqiqot jarayonida sabab-oqibat aloqalari, xususan daromad, iste'mol va investitsiya o'rtasidagi bog'liqliklar o'rganilgan. Tarixiy-logik yondashuv orqali iqtisodiy nazariyalar evolyutsiyasi ham tahlil qilingan.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida miqdoriy va sifat tahlili usullarining uyg'unligi tanlab olindi, bu esa makroiqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi dinamikani aniqroq baholash imkonini beradi. Statistik ma'lumotlarni qayta ishlashda ekonometrik modellashtirish elementlaridan foydalanildi, bu orqali iste'mol va jamg'arma funktsiyalarining o'zaro bog'liqlik darajasi tekshirildi. Shuningdek, deduktsiya va induktsiya usullari yordamida umumiy makroiqtisodiy qonuniyatlardan xususiy xulosalarga, hamda alohida subyektlar xulq-atvoridan umumiy tizim tendensiyalariga o'tish amalga oshirildi.

Abstraktlashtirish usulidan foydalanib, tadqiqot ob'ektiga ta'sir etuvchi ikkinchi darajali omillar chetlashtirildi va asosiy determinantlar orasidagi funktsional aloqalar modellashtirildi. Tadqiqotda qo'llanilgan grafik tahlil usuli esa murakkab iqtisodiy jarayonlarni vizuallashtirish va muvozanat nuqtalarini aniq belgilashga xizmat qildi. Nihoyat, xalqaro tajribani o'rganish maqsadida komparativ tahlil uslubi qo'llanilib, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotlaridagi iste'mol-investitsiya modellari qiyosiy o'rganildi.

Tahlil va natijalar: Tahlillar shuni ko'rsatadiki, daromad iste'mol va jamg'arma o'rtasida taqsimlanadi va bu jarayon ko'plab omillarga bog'liq. Muhim ko'rsatkichlardan biri — iste'molga moyillik.

Masalan:

iste'molga moyillik 0,8 bo'lsa → multiplikator 5 ga teng

iste'molga moyillik 0,6 bo'lsa → multiplikator 2,5 ga tushadi

Bu esa investitsiyalarning iqtisodiyotga ta'siri kamayishini anglatadi.

Shuningdek, jamg'armaning ortishi ayrim hollarda iqtisodiy o'sishni sekinlashtirishi mumkin. Bu holat iqtisodiyotda "tejamlilik paradoksi" deb ataladi.

Multiplikator effektining bunday o'zgarishi iqtisodiy siyosatda davlat xarajatlari va investitsiya stimullarining qanchalik samarali ekanligini belgilab beradi. Tadqiqotimiz natijalari shuni tasdiqlaydiki, iste'molga bo'lgan chegaraviy moyillik **MPC** yuqori bo'lgan jamiyatlarda har bir kiritilgan investitsiya birligi yalpi talabning keskin o'sishiga xizmat qiladi. Aksincha, jamg'arishga bo'lgan moyillik **MPS** oshgan sari, pul mablag'larining aylanish tezligi pasayib, multiplikatsiya jarayoni "sizib chiqishlar" (leakages) tufayli kuchsizlanadi.

"Tejamlilik paradoksi" tahlili shuni ko'rsatadiki, inqiroz davrida aholining ommaviy ravishda jamg'armalarni ko'paytirishi yalpi talabni tushirib yuboradi va natijada umumiy daromadlar darajasi pasayishiga olib keladi. Investitsiyalar dinamikasini o'rganish jarayonida foiz stavkalarining jamg'armalarni transformatsiya qilishdagi roli ham tahlil qilindi. Ma'lum bo'lishicha, barqaror investitsion muhit mavjud bo'lganda, jamg'armalar samarali ravishda asosiy kapitalga yo'naltiriladi va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

Shu bilan birga, zamonaviy axborot texnologiyalari iste'mol xarajatlarining tarkibiga ta'sir ko'rsatib, transaksion xarajatlarni kamaytirgan holda iste'mol faolligini oshirayotgani aniqlandi. Rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun investitsiyalarning nafaqat hajmi, balki ularning tarkibi — ya'ni texnologik yangilanishga yo'naltirilganligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, oqilona

makroiqtisodiy muvozanatga erishish uchun iste'mol talabini qo'llab-quvvatlash va investitsiya jozibadorligini oshirish o'rtasida optimal balansni saqlash lozim. Yakuniy natijalar aholi daromadlarining o'sishi jamg'arma bazasini mustahkamlashi bilan birga, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish uchun moliyaviy resurs manbai bo'lishini tasdiqladi.

Muhokama: Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy iqtisodiy modellar zamonaviy iqtisodiyotni to'liq tushuntirib bera olmaydi. Chunki ular:inson xatti-harakatlarini ,psixologik omillarni, institutsional muhitni to'liq hisobga olmaydi.

Iste'mol, jamg'arma va investitsiyalar o'rtasidagi nomutanosiblik quyidagi muammolarga olib keladi:

ortiqcha jamg'arma → talabning pasayishi

ortiqcha iste'mol → investitsiya resurslarining kamayishi

Bu nomutanosibliklar iqtisodiyotda "tuzilmaviy qopqonlarni" yuzaga keltirib, uzoq muddatli turg'unlikka yoki inflyatsion jarayonlarning tezlashishiga sabab bo'lishi mumkin. Muhokamalar shuni ko'rsatadiki, faqatgina foiz stavkalari orqali investitsiyalarni rag'batlantirish kutilgan samarani bermasligi mumkin, chunki investorlarning kelajakka bo'lgan ishonchi va institutsional kafolatlar birinchi darajali ahamiyatga ega. Davlatning iqtisodiy siyosati nafaqat joriy iste'molni qo'llab-quvvatlashi, balki jamg'armalarni yuqori texnologiyali loyihalarga yo'naltirish uchun qulay huquqiy va infratuzilmaviy muhitni yaratishi lozim.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida iste'mol va investitsiya o'rtasidagi chegara birmuncha shaffoflashmoqda, bu esa makroiqtisodiy tartibga solishning yangi instrumentlarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Shunday qilib, iste'mol-jamg'arma-investitsiya zanjiridagi uzilishlarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi, bunda aholining psixologik kutilmalari va bozor institutlarining rivojlanganlik darajasi inobatga olinishi shart.

Xulosa va takliflar: Tadqiqot natijalariga ko'ra, iste'mol, jamg'arma va investitsiyalar iqtisodiy tizimning o'zaro bog'liq elementlari hisoblanadi.

Ularning muvozanati:

1)Iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi

2)Moliyaviy resurslarni shakllantiradi

3)Investitsion faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi

Muvozanat buzilganda esa iqtisodiy beqarorlik yuzaga keladi.

Olingan xulosalar shuni ko'rsatadiki, barqaror makroiqtisodiy rivojlanish uchun aholining iste'mol darajasini keskin pasaytirmasdan, jamg'armalarni faol investitsiyalarga aylantirish mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Shu munosabat bilan, tijorat banklari va fond bozoridagi ishonchni oshirish orqali aholining bo'sh pul mablag'larini real iqtisodiyot sektoriga jalb qilishni rag'batlantirish taklif etiladi. Shuningdek, investitsion muhitni yaxshilash maqsadida kichik va o'rta biznes subyektlari uchun imtiyozli kreditlash tizimini kengaytirish va soliq yukini optimallashtirish maqsadga muvofiqdir.

Iste'mol savatchasining tarkibini tahlil qilgan holda, aholining sifatli ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlariga bo'lgan xarajatlarini inson kapitaliga kiritilgan uzoq muddatli investitsiya sifatida baholash lozim. Iqtisodiyotda "tejamlilik paradoksi" yuzaga kelishining oldini olish uchun davlat tomonidan ijtimoiy himoya choralarini kuchaytirish va yalpi talabni muvozanatda saqlash tavsiya etiladi. Raqamli texnologiyalarni moliya tizimiga keng joriy etish orqali investitsiya jarayonlarining shaffofligini ta'minlash va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish strategik ahamiyatga ega. Yakuniy tahlillar shuni tasdiqlaydiki, faqatgina iste'mol, jamg'arma va investitsiyalar o'rtasidagi oqilona mutanosiblikka erishish orqali milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. P.A. Zverev — Jamg'arma va investitsiyalar tahlili, 2023
2. E.P. Ternovskaya va boshqalar — Uzoq muddatli jamg'armalar, 2024
3. O.N. Baburina — Jahon iqtisodiyoti, 2023
4. A.Yu. Baranova — Iqtisodiyot asoslari, 2024

5. “Iqtisodiyotnazariyasi” – yangilangano‘quvdarslik. Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
6. “Raqamliiqtisodiyot” – oliyta’limmuassasalariuchuno‘quvqo‘llanma. Toshkent, 2022.
7. “O‘zbektilivanutqmadaniyati” – yangilangandarslik. Toshkent, 2021.
8. O‘zbektiliningizohlilug‘ati (yangilangannashr). Toshkent: O‘zbekistonMilliyensiklopediyasi, 2021–2023.
9. Terminologiyavatilshunoslikbo‘yichailmiy-uslubiymaqolalarto‘plami (2020–2024).
10. World Bank. Digital Uzbekistan Development Report, 2021–2024.
11. OECD. Digital Economy Outlook, 2023–2024.